

Arne Martin Klausen

«Løper'n er dyp»

Motsetninger mellom øst og vest i Hvaler

1. Innledning: «En konflikt under jorden»

Man skal ikke ha oppholdt seg lenge på Hvaler før en blir kjent med motsetningen øst-vest. Løperen – sundet som skiller Kirkeøy og de mindre øyer lenger øst fra de tre store øyer i vest – er fortsatt ikke bare et brudd i vei-sambandet. Den er også et lokal-kulturelt skille. Når tunnelen under Løperen knytter Kirkeøy til fastlandet, sier man – og håper man – at dette skal dempe de gamle motsetninger enda mer, og at større kommunalt fellesskap skal oppstå. Men den gamle strid om bompenger spøker fortsatt i bakgrunnen. Da ordføreren fyrte av den første salven til tunnelen vinteren 1988, ble han av radioreportereren spurt om ikke det ville oppstå en ny strid om hvem som skal betale gildet – de som bare skal til Kirkeøy eller alle som passerer Hvaler-grensen ved Stokken. Ordføreren viste til vedtak i kommunestyret som sier at bare de som bruker tunnelen skal betale. Med en metafor fra krigens språk håpet han at man ikke på nytt ville «gå i skyttergravene».

Saken er nemlig den at for mange oppleves skillet mellom øst og vest som noe leit, noe man helst skulle sett ikke eksisterte. Ofte får man inntrykk av at det ikke er helt «dannet» å snakke om det åpenlyst. Men alle vet at motsetningen er en realitet. Det finnes en rik flora av historier om hvordan motsetningen ved enkelte høve har manifestert seg. Men det er som en informant sa: «En konflikt som lever under jorden, ingen vil stå frem og være representant for slike holdninger og synspunkter». En journalist med erfaring fra kommunestyremøter i Hvaler hevdet at «konflikten øst/vest merker man underhånden, i gangene». Det er omtrent som en forsker sa om indisk politikk: «Inne i salen diskuterer man i det moderne demokratis språk, men det viktigste – korridorpolitikken – foregår i det gamle kastesamfunns språk».

Går man til det som er skrevet av bøker og artikler om Hvaler, finner man således praktisk talt ingen ting nedtegnet om denne konflikten. Jeg ser da bort fra avisartikler og innlegg i forbindelse med konkrete saker (feks. bompengesaken for noen år siden) der man bak sak og mellom linjer kan øyne den underliggende lokale splittelse.

Man skulle f.eks. tro at 90-års jubileumsskriftet for A/S Hvaler båt- og fergeselskap ville ha nevnt noe om dette, men ikke engang den forrige debatten om bompenger for fastlandsveien er nevnt.

I jubileumsskriftet «Hvaler Sparebank 1859–1933» finner vi imidlertid en liten antydning. Forfatteren av jubileumsskriftet, Andreas Madsen, skriver følgende:

«Forbindelsen mellom de forskjellige øene har alltid vært et vanskelig problem på Hvaler. Løperen er dyp og bred i mer enn bokstavelig forstand. For å lette folkene på de vestre øene å søke til sparebanken med pengetransaksjonene sine, og samtidig til en viss grad motarbeide bybankene, besluttet man 1. mars 1902 forsøksvis å opprette filial på Spjærøa» (Madsen, 1934 s.86).

Leter man etter gamle institusjonaliserte skiller mellom øst og vest er det lite å finne. Det eneste man finner av gammel administrativ todeling, er tollvesenets arbeidsområder. Helt fram til 1931 var kommunen delt mellom Halden og Fredrikstad tolldistrikter. Østkysten av Kirkeøy og de øvrige østre øyer hørte til Halden distrikt, mens den nordre og vestre del av Kirkeøy og de vestre øyer hørte til Fredrikstad. Den samme todeling ble brukt da losoldermannskapene ble organisert omkring 1720, og denne ordning varte til 1777 da all losing ble organisert under Fredrikstad. Fra 1891 hadde man to kirkebygninger og senere også to menighetsråd. I alle andre offentlige organer har kommunen utgjort en enhet.

Ulf Hjarðar, som i sitt verdifulle arbeid med lokalhistorie i Hvaler, har vært innom svært mange temaer i sitt tidsskrift, har heller ikke behandlet det tradisjonsstoff som har med øst og vest å gjøre. Det finnes bare et par antydninger. I «Hjembygda Hvaler» nr. 4–5 for 1980 om de første båtforbindelser til Fredrikstad, refereres det til et møte i båt og fergeselskapet i 1902 der man diskuterte å selge båten «Vesterøy». Muligens kan Ulf Hjarðars referat av denne begivenheten tolkes som uttrykk for at allerede da var øst-vest en sentral politisk dimensjon i øysamfunnet. Han skriver:

«Og så avrunder losen fra Vauer (Bartol Hansen) med å peke på at de østre øyene hadde Fredrikshald og at de vestre derfor trengte mer til dampskipsforbindelse. Enten solgte man begge båtene eller ingen.»

Vi skal ta med enda ett sitat fra Ulf Hjarðars tradisjonssamlinger. I «Øyene» nr. 1–2 1982 skriver han følgende:

«Det var felles skjebne å være et øyfolk, for alle var sjøen sti og vei, forhindring og stengsel. Med fastlandsveien kom et skille som har stilt øyene og menneskene ulikt. Forskjeller mellom øst og vest var nok der fra før, men de nye muligheter og handlingsvalg som veien skapte, har kanskje gjort skillet vanskeligere å leve med.»

Som man ser er det altså svært lite man finner nedtegnet om dette trekk ved Hvalers lokale kulturtradisjoner.

Grunnen til dette er selvsagt det almenmenneskelige at konflikter og motsetninger ansees som noe negativt og noe man gjerne vil unngå. Fellesskap, enighet og samhold er det man gjerne vil dyrke og vise, i hvert fall utad.

For en innflytter og samfunnsforsker er det imidlertid klart at den lokale spenning i Hvalersamfunnet mellom øst og vest fortoner seg større enn de nedskrevne kilder skulle tilsi. Den oppleves også mer levende enn den offisielle, moralistiske fremstilling av konflikten forsøker å gjøre den.

På denne bakgrunn har jeg funnet det interessant å se litt mer systematisk på denne konflikten og sette den inn i et generelt sosiologisk og kulturteoretisk perspektiv. Hovedpoenget blir å drøfte både de høyst alminnelige og de spesielle sider ved denne motsetningen.

Arbeidet er basert på informantutsagn gjennom formelle og uformelle samtaler med folk. Videre på sekundære skrevne kilder, avsinnlige og referater. I liten utstrekning har jeg brukt tradisjonelt arkivstoff som lokalhistorisk forskning oftest bygger på. Dersom mine synspunkter og min analyse skal underbygges videre, er det trolig behov for et større detektivarbeid i arkivene. Det burde også vært gjort et mer systematisk intervjuarbeid for å kartlegge hva folk vet om konflikten fra gammel tid, hvordan folk i dag opplever motsetningene og hvilke forklaringer de gir av dem. Ambisjonene med denne artikkelen har imidlertid vært mer moderate, og tidsrammen har ikke tillatt slik metodisk grundighet.

2. Noen historier og informantutsagn

For vi går litt mer teoretisk og historisk til verks, kan det være nyttig å presentere litt om konflikten slik den oppleves og omtales av enkelte nå i vår egen tid. Det er jo gjennom den folkelige, uformelle og dagligdagse samtale den lokal-kulturelle virkelighetsoppfatning viser seg.

Jeg har spurt både eldre og yngre innfødte Hvalerfolk om de kjenner til historier som har med konflikten øst-vest å gjøre, og jeg har aldri opplevd noen som ikke skjønner hva jeg sikter til. En eldre informant svarte slik: «Det var jo ikke noe konflikt, egentlig. Også her på øya var det jo flere folkeslag, Utgård, Papper og Hauge. Hauge-folka skulle ikke ha noe av at Utgård blanda seg opp i deres saker.» Og han fortsatte: «Det var jo ulike folkeslag på Kirkeøy au. Nordpå var de stenhoggere, men sørpå var det storbøndene. De hadde ikke greie på politikk, men du skulle være Høyre, det var liksom noe høyere det. Det var jo e' tid da arbeidsfolk satte seg litt opp mot øvrigheita, og det skulle en ikke ha noe av. Det kom med svenskane, de var noen hardinger.»

Denne informanten syntes tydeligvis at ordet «konflikt» smakte litt for sterkt, men han tar jo ganske kraftig i selv når han opplever fenomenet som utslag av ulike «folkeslag». Vi skal komme tilbake til dette uttrykket senere.

En yngre informant kom spontant med følgende historie på spørsmål om han kjente til gode historier om motsetningen mellom øst og vest: Den handlet om en eldre kone på en av de vestre øyer som ikke lenger kunne klare seg selv, og som «satte beinet i dørstokken» da det ble snakk om å flytte til gamlehjemmet på Kirkeøy. «Da kunne de like gjerne kjøre henne på kjærgården». Vedkommende eldre havnet da også i pleie utenfor kommunen.

Nå kan man selvsagt si at for den eldre, var det muligens å komme på gamlehjem som var det verste. Men den informant som fortalte historien i 1988, var ikke i tvil om at konas reaksjon var noe annet enn en almen menneskelig motvilje mot gamlehjem. Det finnes forøvrig flere versjoner – nærmest vandrings – om alternativ til gamlehjem på Kirkeøy. I en variant truet den gamle med å hoppe overbord i Løper'n.

Så tidlig som før 1890 oppsto det strid om det nye kirkebygget. Østpå ville noen bygge en ny kirke i Bølingshavn som den gang var mer av et trafikksentrum enn det er idag. Men det fortelles at da tok Vesterøy-folket saken i sin egen hånd og ville bygge ny kirke på Vesterøy. Med intervensjon fra sentrale myndigheter ble resultatet Spjørøy. Det lever også videre en tradisjon om at Vesterøy-folket den gang truet med skattestreik.

Folk forteller også at øst/vest-motsetningen kom til syne ganske tidlig i barneåra. I familiesammenkomster kunne slåsskamper mellom ungene få en form som avspeilet ungenes øst/vest-tilknytning, sier en informant.

En eldre dame østpå viste også indignasjon da det ble kjent at en gammel antikvititet var havnet på museet vestpå. Hvaler Bygdesamling har også registrert konflikten på flere måter i sitt arbeid. Dette førte til at man i 1987 så i øynene at man må akseptere enkelte givers klare krav om at deres gaver ikke skal bringes over Løperen, men lagres permanent på Kirkeøy. De samme krav ville trolig bli stilt dersom det hadde vært aktuelt for enkelte givere vestpå å bringe sine gaver til permanent utstilling på Skjærhalden.

Dette får være tilstrekkelig som eksempelstoff og anekdoter. Når man samler stoff om konflikter i lokalsamfunn, opplever man raskt hvor ulik folks virkelighetsoppfatning er, eller hvor ulikt de fremstiller den samme virkelighet. Øst/vest-konflikten er intet unntak, og noen lesere vil sikkert oppfatte denne artikkelen «virkelighetsbeskrivelse» som noe annet enn sin egen. Det er for eksempel temmelig sikkert at oppfatningen av konflikten realitet og styrke- og dens uttryksformer, vil variere i øst og vest, noe jeg skal komme tilbake til i avslutningen.

3. «Øy-politikk» – «Det stygge begrepet»

Som vi har nevnt er det lite som er nedfelt i skreven form om øst/vest-konflikten. En erfaren kommunepolitiker sier imidlertid at ved kommunevalget i 1971 ble konflikten mer synlig enn tidligere. Går vi til avisreferatene fra dette valget, finner vi bekreftelsen på dette. En stor overskrift i Fredrikstad Blad lyder slik: «Organisert aksjon bak valgsred på Hvaler». Gjennom en systematisk kummulering fikk Kirkeøy 15 av 21 representanter. Særlig i de to store partiene Høyre og Arbeiderpartiet var aksjonen merkbar. Partiene hadde til sammen 15 personer østfra på sine lister, 14 av disse kom inn. For Høyre kom bare ordfører Ole B. Vauger inn vestfra, mens Arbeiderpartiet fikk inn tre vestfra, hvorav den ene var sikret med kummulering av partiet selv.

Denne situasjonen ble selvsagt behørig kommentert i form av intervjuer i pressen. Vi skal ta med noen sitater for å illustrere hvordan politikerne reagerte da konflikten på denne måten ble synliggjort.

«Reaksjonen på denne Kirkeøy-aksjonen er naturligvis særdeles skarp på de vestre øyene, og i ledende politiske kretser i kommunen er man mildest talt sjokkert», skriver Fredrikstad Blad. Høyreformannen Lars J. Flesjø fra Kirkeøy «stiller seg noe uforstående til det som har skjedd», sier avisen, og han fortsetter: «Vi i Høyre har arbeidet for å unngå øypolitikk, og det som nå har skjedd er nærmest et slag i ansiktet. Man kan ikke fjerne seg helt fra den tanken at det ligger en form for organisert strykning bak. Vi har en skjev geografisk representasjon i kommunestyret, og det betyr at vi som er valgt, får et betydelig ansvar. Vi må ikke drive øypolitikk. Ute blant folk vil man imidlertid kunne oppleve at denne styggedommen vil blusse opp igjen, beklageligvis.»

Avisen spør om årsaken og politikerne sier: «Umulig å si, men jeg tør antyde at pleiehjemssaken kan ha hatt betydning.»

Arbeiderpartiets formann kommenterer slik til avisen: «Vi kjemper for å få bort begrepet øypolitikk. Nå er det fare for at det stygge begrepet vil komme tilbake for fullt – og ikke bare som begrep.»

Politikerne blir spurt om hva som kan skje ved neste valg, og begge frykter det som kalles «en uheldig reaksjon vestfra».

Reaksjonen kom da også. Ved kommunevalget i 1975 forelå tre nye lister hvorav den ene var Vestre Hvaler Uavhengige. Den andre var Senterpartiet der også øst/vest-konflikten spilte en viss rolle. Arne Henriksen fra Papperhavn sto på den lista, og «vi stemte på Arne alle mann» sies det lokalt.

Før valget hadde Fredrikstad Blad følgende kommentar: «Men usikkerhetsmomentene er altså mange på Hvaler, personer og lokalpolitikk teller mer enn de fleste andre steder.»

Med partiet Vestre Hvaler Uavhengige, som fikk inn tre representanter i 1975, hadde øst/vest-konflikten fått sitt første offisielle organisatoriske uttrykk fore-

løpig gjennom tre valgperioder fram til 1987 da partiet ikke lenger stilte liste. Partiet ble vedtatt oppløst den 5. mars 1988, og protokoller og formannsklubber ble gitt som gave til Hvaler Bygdesamling.

4. Generelt om konflikter i lokalsamfunn

Flere informanter har hevdet at øst-vest motsetningene i Hvaler er helt alminnelige og normale, noe man finner i alle samfunn og mellom alle slags regionale enheter. Det man sammenligner med er alt fra Oslo-Bergen-konkurranse til fleipe-relasjonen mellom Sarpsborg og Fredrikstad og de før omtalte og helt lokale ulikheter, f.eks. innen Vesterøy.

I en viss forstand er dette sikkert riktig. I mange norske lokalsamfunn finner man lignende motsetninger. Vi kjenner mange eksempler på lokale valglistes bruk i kommunevalg, og de fleste steder har kommunesammenslåinger fått regionale motsetninger til å blusse opp.

Noen steder er slike motsetninger forholdsvis enkle å forklare. Andre steder er de faktorer som skaper og vedlikeholder motsetningene, langt mer kompliserte og mangesidige. I norsk valgforskning, som har internasjonalt ry, er det imidlertid gjort meget lite systematisk med kommunevalg og de rent lokale konflikter.

I norsk sosiologi og etnologi er det også få undersøkelser som setter lokale motsetninger i sentrum. En av de sosiologer som har gjort mest med denne type konflikter er Andreas Hompland. Han bruker uttrykket «bygdekrangelens politiske struktur» og hevder at den er noe helt spesielt. Han sier «– ingen bygdekrangel kan vara ved dersom han ikke koplar seg inn på gamle stridar det kan rotas opp i. Konflikt bygger seg på konflikt frametter og baketter i tid. Den som trur han kan finna årsaken i den aktuelle saka, er garantert å ta miss . . . For det er ikkje sakene som skaper konstellasjonane. Konstellasjonane ligg der klare og bare ventar på nye saker.» (Dagbladet, 26/8/78.)

Det er mitt inntrykk at motsetningen øst/vest i Hvaler er en gammel motsetning og at den er en mangesidig konflikt. Det er derfor neppe fruktbart å lete etter bare én faktor som utgangspunkt for motsetningen.

Det er videre mitt inntrykk at det er meget vanskelig å gå fram historisk og kronologisk for å finne – i gamle dokumenter og beretninger – når konflikten først oppsto og hvordan den eventuelt har utviklet seg. Siden denne type konflikter mest «lever under jorden», må vi utfordre levende informanter til å bryte tabuene mot å la det uformelle bli nedskrevet.

En annen tilnærmingstype er å anvende det vi vet om lokalsamfunn og sosial struktur generelt for å se om vi ad den vei kan alminneliggjøre eller forklare det som eventuelt måtte være spesielt med Hvaler-varianten av lokalkonflikt.

I de fleste sosiale systemer er det alltid et element av konkurranse om makt og innflytelse. Vi kjenner ikke til særlig mange helt «klasseløse» samfunn. Selv i tradisjonelle utkantstrøk med primærnærings som Hvaler, med relativt små ytre og synlige forskjeller på folk, har det selvsagt vært ulik fordeling av makt og innflytelse, i hvert fall i historisk tid. Denne makt og innflytelse, og dermed prestisje og sosiale rang, er ulikt fordelt etter noe vi kan kalle organisasjonsprinsipper.

Det mest alminnelige og første organisasjonsprinsipp mennesker tar i bruk er *slektskap*. I stabile jordbrukssamfunn overføres eiendomsrett gjennom et slektsnettverk etter ulike arveregler. Derfor blir mange konflikter i små og enkle samfunn knyttet til primærnæringsene, utspilt som slekt- og familiefelder. *Naboskap* kan også sees på som et organiserende prinsipp i lokalsamfunn. Svært ofte er naboer også slektninger, alt etter hvor isolert et samfunn er fra omverdenen. Lokalt inngifte (endogami) kan i slike samfunn bli en norm for ekteskapsinngåelser. Vi ser derfor også ofte at lokale konflikter utspilles som nabokrangel kombinert med slektsfelder etter den gamle regel «frende er frende verst». Den norske sosialantropologen Fredrik Barth har skrevet en internasjonal klassiker som beskriver hvordan eiendom, slektskap og naboskap i Swatdalen i Pakistan i generasjoner vedlikeholdt et to-partisystem i konstant indre kamp. (Barth, F. 1959.)

I de fleste lokalsamfunn blir makten også ulikt fordelt rent *geografisk*. Vi får et sentrum og en periferi. Vi kjenner mønstret fra mange sammenhenger, og også på det nasjonale og til og med det globale nivå etter noens mening.

Det er mitt inntrykk at mange forsøker å forstå konfliktmønstret i Hvaler ut fra en slik geografisk «en-faktor-forklaring». En informant sa det slik: «Vesterøya har alltid vært utkant, det tok for lang tid – en hel dag – å komme til Skjærhalden». Som vi forhåpentlig skal se etter hvert er det neppe så enkelt.

I småsamfunn blir det ofte slik at rent geografiske skiller blir de symbolske uttrykk for mer omfattende skiller. «Øvre» og «nedre» i et dalføre, «øst» og «vest» av en elv, et sund eller en fjellkjede er vanlige to-delinger, ofte med stor sosio-kulturell og symbolsk betydning. I mange ikke-europeiske samfunn faller ofte slike geografiske to-delinger sammen med en grunnleggende to-delt samfunnsorganisasjon som særlig har med ekteskapsregler å gjøre. Menn fra de to samfunnsdeler utveksler kvinner som ektepartnere. Med et fagord kalles dette en moiety-organisasjon. Noen kulturforskere går så langt at de hevder at slike to-delte organisasjonsmønstre er noe av det mest almen-kulturelle man finner i lokalsamfunn.

Vi vil selvsagt ikke påstå at øst/vest-konflikten i Hvaler hverken er en «moiety-organisasjon» eller noe som svarer til Swat-pathanernes militante slektsfelder. Men den type analyse som er brukt på slike eksotiske lokalsamfunn, kan med fordel også anvendes på vårt eget samfunn.

La oss derfor fortsette med noen flere faktorer som alment synes å inngå i lokale konflikter og motsetninger.

Selv om de fleste lokalsamfunn forutsetter at folk har et minimum av likhet og fellesskap i kulturbakgrunn og ideologi, er det mange lokalsamfunn som er hva vi kan kalle multi-etniske uten at lokalsamfunnet bryter sammen av den grunn. Men det sier seg selv at *etniske forskjeller* kan danne grunnlag for splittelse og konflikt. Likeledes vet vi at *ideologisk ulikhet*, enten den er religiøs eller politisk, også kan føre til at lokalsamfunn blir delt i to, selv om de i mange sammenhenger makter å opptre som en enhet.

Vi har nå presentert de viktigste faktorer som spiller sammen når det gjelder å skape spenninger i tradisjonelle stabile lokalsamfunn: *Geografiske forhold, makt-struktur, slektskap, naboskap, etnisitet og ideologi*.

Sosiologiske studier av norske lokalsamfunn har vist at modernisering og innlemmelse i storsamfunnet og velferdsstaten ofte har ført til at lokale spenninger har oppstått eller blitt forsterket. (Paine, R. 1962 og Kjellberg, F. 1965.)

Flere som har kommentert øst/vest-konflikten i Hvaler har antydnet at konflikten er blitt sterkere i senere tid, f.eks. slik det fremgår av Hjardar-sitatet ovenfor om betydningen av fastlandsveien. En erfaren politiker i Hvaler ga uttrykk for at konflikten var skjerpet med de mange innflyttere etter 1970. Han hevdet at de kraftigste markeringene på begge sider uttrykkes av nykommerne. Han utelukket ikke at nykommerne «kunne ha en gammel tilknytning». I det ligger at de hadde kunnskap om det gamle konfliktmønsteret gjennom familietilknytningen.

Politikeren er med dette inne på et tema som også spiller en stor rolle i moderniseringen av norske lokalsamfunn, nemlig konflikten mellom innfødte og innvandrere. Ved kommunevalget i 1987 ble denne type motsetning også gjort eksplisitt i Hvaler, i det en representant for Senterpartiet gjorde det til en viktig sak at deres kandidater var innfødte. Samtidig uttrykte han bekymring for at nykommere i ledende stillinger ikke så lett kunne skjønne den lokale egenart. Sosiologen Andreas Hompland har studert denne type lokalkonflikt og har omtalt det i en sammenheng som «innflytterplaga». Han viser til hvordan indre konflikter kan tones ned når det blir mulig å flytte konflikten til noe som kommer utenfra.

Det er min hypotese at øst/vest konflikten i Hvaler har elementer av alle disse ting i seg, men med vekt på ulike faktorer i ulike tidsperioder. Videre vil jeg prøve ved hjelp av tradisjonsstoff og andre mulige kilder å belegge den påstand at etnisitet og særlig politisk ideologi er de to faktorene som trolig har gjort de allmenne lokale spenninger mer synlige og kraftige i en bestemt historisk periode. Videre vil jeg forsøke å belegge den oppfatning at øst/vest-konflikten i seg selv er blitt en del av Hvalers lokalkulturelle egenart. Den viser seg som folkløse

i festlig lag, som innslag i revynummer og som vitser og fleip. Dette fører bl.a. til at mange konflikter og interessenmotsetninger som springer ut av rent situasjonsbestemte forhold, lett og muligens urimelig, forstås i lys av denne konflikt.

Dette er også et meget vanlig fenomen i lokalsamfunn. Man har en rekke underliggende strukturer som bærer i seg muligheten for splittelse og konflikt, men det er konkrete interessekonflikter som utløser og gjør spenningene synlige.

5. Hvaler-samfunnet i lys av de seks «spenningsfaktorer»

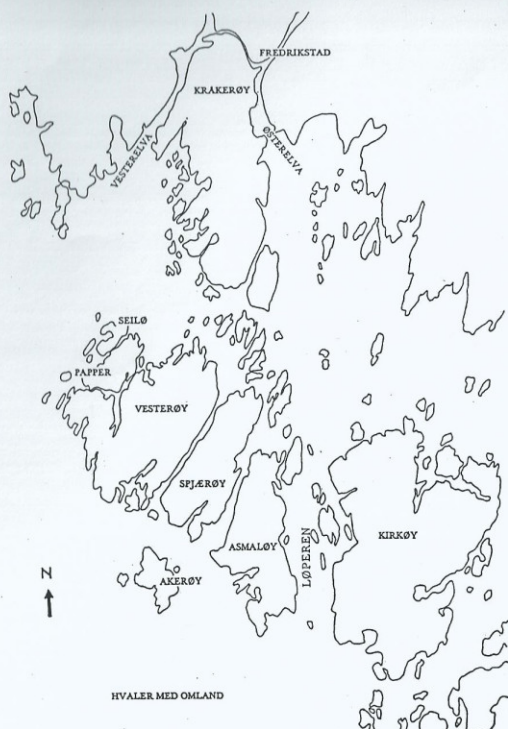
5.1. Litt om kildegrunnet

Lokalhistorikere skriver ofte om det «gamle samfunn» uten at det alltid er klart i hvilket tidsrom man befinner seg. Sosiologer har en tendens til å snakke om «det tradisjonelle samfunn» som en idealtipe som muligens aldri har eksistert. Når jeg nå skal forsøke å si noe om de seks «spenningsfaktorer» som en underliggende struktur i det tradisjonelle Hvalersamfunnet, møter jeg begge disse problemene. Det publiserte kildemateriale jeg bygger på er først og fremst Andreas Madsens «En skjærgårdsbygd på 1700-tallet». Den er fortsatt den eneste publisasjon som kan sies å minne om en bygdehistorie, med vekt på perioden 1770–1800. Ulf Hjärdars lokalhistoriske artikkelstoff som har et tyngdepunkt omkring siste århundreskiftet, er også en viktig kilde. To magisteravhandlinger i etnologi gir meget detaljert informasjon om Vesterøy. Den ene drøfter kvinners liv og virke i perioden 1900–1940. (Jensen, Inger, 1983.) Den andre analyserer utviklingen av fiskeriene i Utgårdskilen i perioden 1900–1960. (Hansen, Kari Helmer, 1968.) De to publiserte bind av Hvaler Bygdebok viser gjennom den detaljerte gårds- og slekts historie at slektskap og ekteskap i stor grad har krysset Løperen til alle tider. Konfliktstoffet øst-vest blir imidlertid ikke omtalt eller synliggjort i bygdeboka.

5.2. Geografiske forhold og bosetningsmønstre

Arkeologen Erling Johansen har, med sin vare sans for naturens rolle i bosetningshistorien, skrevet følgende i sin kommentar til førsteutkastet av denne artikkelen:

«Selv har jeg alltid filosofert over landskapets betydning i slike forhold. Østfold – og ikke minst Hvaler – er gjennomskåret av dype «langdaler» som ofte har satt skille i flere henseender, men aller mest kommunikasjonsmessig. – Et meget aktuelt tema på Hvaler, der «tverrdalene» er få, men «langdalene» (les sundene) er dype. Jo, Løper'n er dyp!»

Løperen danner et meget markert topografisk skille mellom de tre store øyer i vest og Kirkeøy.

En av disse «langdalene», nemlig Sekken, danner siden freden i Brømsebro, riksgrensen mellom Norge og Sverige. I noen anekdoter om konflikten øst/vest bringes spørsmålet inn om ikke grensen like godt kunne vært i Løperen. «Halvsvensker» er et uttrykk som man vestpå tidligere kunne høre brukt om folk fra Kirkeøy, forteller noen informanter.

Ser man på et kart over Hvaler danner Løperen et meget markert topografisk skille mellom de tre store øyer i vest og Kirkeøy. Men Skjærhalds-fjorden er også bred, så topografisk kunne man like gjerne tenkt seg en tredeling. De rent geografiske forhold er med andre ord ikke så ekstreme at de alene kan danne grunnlag for den to-delning vi drøfter.

I denne sammenheng er det viktig å peke på at det man kan kalle en «sosio-kulturell» grense mellom øst og vest, ikke er så presis som topografiske grenser kan bli. Etter manges oppfatning er f.eks. Asmaløys plass i et øst/vest perspektiv uklart. I mange sammenhenger har de vært nær knyttet til Kirkeøy. Med brosambandet har imidlertid Asmaløys tilknytning til de øvrige vestre øyer blitt sterkere. Det sier seg selv at endringer i kommunikasjoner, lokalisering av sentrale institusjoner og utviklingen på arbeidsmarkedet er sterke faktorer som kan bidra til å endre lokale motsetninger av alle slag.

Hva som opprinnelig har lokalisert den eldste bosetning med sentrum rundt kirken på Kirkeøy og senere Skjærhallen, har sikkert høyst sammensatte økonomiske og politiske årsaker. Befolkningens orientering mot fiske og sjøfart, behov for en god havn lengst ute, nærhet til svensklandet og innfartsåren til den gamle militærby Halden, er faktorer som sikkert har spilt en vesentlig rolle. Som Erling Johansen også har pekt på, har øyriket hatt tilknytning til to ulike bysentra, Halden og Fredrikstad, og det har nok også bidratt til å trekke øyene fra hverandre. (Personlig meddelelse.)

Kilder fra siste halvdel av 1500-tallet viser at Kirkeøy allerede da var et klart befolkningsentrum. Her fantes da 22 gårdsbruk. På Asmaløy var det bare 1, på Spjærøy 3 og Vesterøy 6. De mindre øyene østpå – som kanskje kan sies å være en østre periferi i forhold til Kirkeøy – hadde 3 gårder.

Folketellingen av 1801 viser det samme bildet: Kirkeøy og de øvrige øyer østpå 571, de vestre øyer 291. I 1987 er dette bildet nesten speilvendt i det Vesterøy har den største befolkning med 1138 mens Kirkeøy har 1011. Slår vi sammen øst og vest som ovenfor blir tallene 1797 i vest og 1145 i øst.

Før bosetningsmønsteret endret seg til tyngdepunkt i vest, var det imidlertid utviklet et klart sentrum/periferi-forhold mellom øst og vest. Kirkelige og verdslige embetsmenn hadde sete østpå. Kommunestyret var i hendene på presten og andre øvrighetspersoner før politiseringen av det kommunale styret satte inn. De som ble valgt skulle være «de beste menn», og de aller fleste var østfra. De moderne institusjoner som bank og fast skole kom først her.

Gradvis gir kildene inntrykk av at Hvaler, det er først og fremst Østre Hvaler. Så sent som i 1942 ble det utgitt et bokverk som heter «Norske Gårdsbruk». I bindet om Østfold presenteres også Hvalers gårdsbruk. Fra Kirkeøy er det beskrevet med tekst og foto 18 gårdsbruk, fra Vesterøy bare ett. Tar vi øst og vest i sin helhet er tallene henholdsvis 25 og 6. Det faktiske antall gårdsnummer for øst og vest er henholdsvis 34 og 19. Det sies at grunnen til skjevheten i dette bokverket har sammenheng med hvordan forlaget samlet inn opplysningene og at det var kostbart å få sine gårder representert. At forlaget også tok hensyn til hvor de beste salgsmulighetene lå, har spilt inn i utvalget. Det er derfor meget nærliggende å tolke denne mangel på representativitet i bokverket også som avspeling av en grunnleggende sentrum/periferi-struktur som er levende den dag i dag.

Noe anekdotisk stoff kan illustrere dette. En informant uttrykte det slik: «Østre Hvaler trenger ikke resten av Hvaler». Som eksempel på dette ble det vist til hvordan 17. mai-feiringen administreres. På Kirkeøy er det et offentlig anliggende, hevdes det, i det arrangementskomiteen vanligvis er blitt oppnevnt av kommunestyret. På de vestre øyer er feiringen et ansvar for foreldreforeninger og husmorlag.

Følgende historie forteller også klart om hvordan øst har vært oppfattet som maktens og prestisjens sentrum. I en familie var det født fire døtre som alle ble ført til dåpen i Spjærøy kapell. Da femte-barnet kom til verden, var dette en gutt. Da ble det stelt i stand til dåpsferd over Løperen – til sentrums hovedkirke.

5.3. Maktstrukturen

En sentrum/periferi-struktur er også en maktstruktur. Det vi skal se nærmere på i dette avsnittet er de viktigste maktkilder i det gamle samfunn og hvordan de skapte de sosiale rangskiller.

Kildene gir ikke inntrykk av at Hvaler i de siste tre hundre år har vært et ensartet samfunn basert på primærnæringene jordbruk og fiske. Meget tidlig har kommersiell skipsfart, småredervirksomhet og losvirksomhet lagt grunnen for en mangesidig økonomi. Dette har også gitt mulighet for utvikling av et mer differensiert klassesamfunn enn det vi vanligvis finner i tradisjonelle bondesamfunn. Der finner man de selveiende bønder og noen steder en husmannsstand i tillegg til embetsstanden.

Kildene tyder også på at karrieremønstrene var mer fleksible enn vanlig. Man kunne klatre og gjøre det godt, men man kunne også dratte nedover på den sosiale rangstige. Bildet av Hvaler som en jevnt fattig utkantkommune er trolig meget feilaktig. Det kan være befestet gjennom f.eks. den skildring en engelsk prest ga i 1648 og som så sent som i 1871 ble gjengitt i Skillingsmagasinet. Det sier

seg selv at Hvaler på 1600-tallet måtte representere et kultursjokk for en engelsk prest, og at han neppe fikk tak i de lokale forskjeller under sitt korte opphold. Skildringer fra senere nedgangsperioder kan også ha bidratt til å danne inntrykket av en mer konstant selvbergende, fattig utkant.

Andreas Madsens bilde av Hvaler på slutten av 1700-tallet viser tvert imot et samfunn med store sosiale rangskiller. Fra informantutsagn får man inntrykk av at bønder fra de store gårder midt på Kirkeøy utgjorde toppen på rangpyramiden. Åtte-ti redere/skipperer, noen også med tilknytning til de større gårder, hadde sin makt og velstand forankret i den internasjonale økonomi de deltok i. Men som i alle klassesamfunn er overklassen i mindretall, også i Østre Hvaler.

Vi har tidligere pekt på hvordan en presentasjon av Hvalers gårdsbruk i 1942 praktisk talt overså gårdsbrukene vestpå. Når man leser hvordan Andreas Madsen skildrer slutten av 1700-tallet, finner vi også at Hvaler i alt vesentlig dreier seg om Østre Hvaler. Og på dette tidspunkt og med de forhold Madsen da beskriver, er det grunn til å tro at Vestre Hvaler var blitt en periferi når det gjelder makt og økonomisk status, selv om det også her fantes en liten los-stand som syntes å ha hevet seg noe over det økonomiske gjennomsnitt.

Det er færre spor av redervirksomhet vestpå selv om noen var partsredere. Inger Jensen hevder at andelen av overordnede sjøfolk var større på de østre øyer enn vestpå. (Personlig meddelelse.) I nyere tid kom turismen først til de østre øyer med hoteller og pensjonater. Dette bidro også til å befeste Kirkeøy, og da særlig Skjærhalden, som et tyngdepunkt i kommunen. Mye tyder altså på at de vestre øyer rent objektivt sett alltid har vært utkanten, med relativt fattig, men selvbergende kombinasjon av fiske og jordbruk.

5.4. Slektskap og familie

Selv om vi har påstått at hvalersamfunnet tidlig ga folk mulighet til sosial klatring, forteller kildene også at velstanden og den medfølgende status snart ble sementert til bestemte slekter. Andreas Madsen har et skjema som viser redernes sammenfildrede slektsnettverk, og han hevder at den gjensidige familiesolidaritets bidro til standens økonomiske velstand.

Ulf Hjordars skildring av losfamiliene viser et lignende bilde, og han bruker til og med begrepet klan for å karakterisere at yrket gikk fra far til sønn.

Det er lite å finne i kildene om hvordan ekteskapspraksis fungerte for å vedlikeholde sosiale klasser. Men det er grunn til å tro at «like barn leker best» her som de fleste andre steder, og at «mesallianser» ble lagt merke til. Vi har heller ikke vært i stand til å finne ut av om ekteskap på tvers av Løperen ble oppfattet som noe uønsket, eller om det bare var den geografiske avstand som eventuelt førte til at folk stort sett giftet seg innen sitt eget nærområde. En av de relevante

informasjoner man kan få fra de to bygdebøker er at slektsnettverket i stor grad krysser Løperen. Inger Jensen hevder derimot at «ekteskapsmønsteret på Vesterøy var endogamt» – altså at man giftet seg med en partner fra samme øy. I de første ti år av vårt århundre giftet 92,5% seg innenfor øya.

Det er noe som tyder på at slektskap og familie ikke er en sentral faktor for å forstå øst/vest-motsetningene. Denne faktor synes derimot å gjøre seg sterkere gjeldende i de enkelte grender og nabolag som kilde til både samarbeid og konflikt.

5.5. Nabolag og grender

Fra kilder og informantutsagn har man inntrykk av at både østre og vestre Hvaler har hatt en klar grendestruktur. Fortsatt kan man på en forbløffende måte finne at slektsnettverket er tett i en rekke gamle boområder. Systematiske og sammenlignbare data om ekteskapsmønstre, inngifte og utgifte, har vi ikke, men hovedinntrykket er at den geografiske isolasjon samsvarer bra med det vi kan kalle en sosial isolasjon. Og at isolasjonen er størst i periferien.

Den britiske sosialantropologen Robert Paine, som har studert lokalsamfunn i Nord-Norge, lager et interessant skille mellom den sosiale struktur i henholdsvis *navolag* og *bygd*. I nabolaget som den minste sosiale enhet utenfor kjernefamilien, opptrer vi som totale personer. Alle kjenner alle – men mer enn det – alle kjenner alle *sider* ved alle. I nabolaget opptrer man ikke i spesialiserte roller, noe man gjør straks man beveger seg til det neste organisatoriske nivå, nemlig bygda. Utvikling fra nabolag til bygd er så å si det første organisatoriske steg i moderniseringsprosessen. Om autoritet og myndighet i disse to ulike strukturene sier Paine: «Således er nabolagets myndighet direkte og underforstått og diffus, mens bygdas myndighet er delegert og uttrykkelig og spesifisert». (Paine, R. 1962.)

Paine bruker dette teoretiske skille for å vise hvordan modernisering og innlemmelse i storsamfunn får nabolag som lenge har levd i fred og fordragelighet til å komme i konflikt når nabolag og bygd får mulighet til å bli integrert på enda høyere organisasjonsnivå, f.eks. i velferdsstaten.

Det er mitt inntrykk at konflikten øst/vest i Hvaler også kan analyseres i et slikt perspektiv, noe vi skal komme tilbake til i sluttanalysen.

5.6. «Ulike folkeslag» – etnisitet

Vi husker fra innledningen at en informant brukte ordet folkeslag om medlemmer av de ulike nabolag på Vesterøy. Når forskjeller mellom grupper av mennesker blir tydelige, vedlikeholdes over generasjoner og er slik at gruppens egne

medlemmer helst vil bli oppfattet av andre som medlemmer av denne gruppe, sier vi at vi har med en etnisk gruppe å gjøre. Det som gjør gruppene merkbart forskjellige kan være så mangt, språk, raseegenskaper, religion og andre kulturelle tradisjoner.

Når vi i dagligtale ofte bruker uttrykket «helt annet folkeslag» for å markere f.eks. ulikheter mellom familier og nabolag, er det selvsagt først og fremst «billedlig talt», for å uttrykke at forskjellene er store som i tilfelle med de «virkelige» folkeslag eller etniske grupper. Men egentlig dreier dette seg om gradskjeller og grader av etnisk bevissthet.

I Hvaler-samfunnets historie har spenninger og konflikter ikke vært så store at egentlige etniske skiller har utviklet seg, som det har gjort så mange andre steder i verden. Derimot har vi i to perioder fått en innvandring av svensker – og dermed har det til tider vært en klar etnisk *minoritet* til stede i majoritetsbefolkningen. Den første bølge kom i perioden 1840–1870 og var vesentlig tjenestefolk, landarbeidere og menige sjøfolk. Inger Jensen skriver om dette:

«– det var først og fremst yngre svenske kvinner som innvandret og tok seg tjeneste med hus- og gårdsarbeid. I den første fasen var det blant mennene først og fremst arbeidskarer. Enkelte av disse har nok blitt værende og på et senere tidspunkt tatt seg hyre ombord, men de svenske innvandrerne har nok først og fremst søkt seg arbeid innen de landbaserte næringene på Hvaler. Et annet punkt er at disse innvandrere ikke umiddelbart kan betraktes som permanente innflyttere. For manges vedkommende var det snakk om arbeidsvandring i ungdomsårene.» (Personlig meddelelse.)

Denne arbeidsvandring ble tidlig notert som et problem av presten, i følge Inger Jensen, som skriver:

«I en omtale av de moralske forhold på Hvaler i 1857 der sognepresten understreker den gode sædelighetstilstanden på Hvaler, mener han at det er svenske innflyttere som er «løsaktige», men belegget presten har for denne påstanden virker svært tynt, og utsagnet støtter inntrykket av at det har vært etniske motsetninger i samfunnet». (Personlig meddelelse.)

Den andre innvandring startet omkring 1885 i forbindelse med steinindustrien. Ulf Hjarðar har i to hefter av Hjembygda Hvaler (nr. 5 1979 og nr. 1–2 1980) presentert den foreløpig mest detaljerte beskrivelsen av denne næring og spennende periode i Hvalers historie. Han legger stor vekt på at svenskene bragte med seg den nye tids politiske radikalisme og at de representerte en utfordring til den bestående maktstruktur i kommunen.

I 1900 var virksomheten på topp med omlag 300 steinhuggere hvorav over halvparten var svenskfødte. Virksomheten ble drevet både i øst og vest, men rundt Sand på Spjærøy var det et markert sentrum. Ulf Hjarðar skriver:

«Det skremte mange at steinhoggerne så å si okkuperte deler av Hvaler. Øgårn, Skjelsbo, Dyppdal, Sand – det var «besatte» områder. Mange unge fikk forbud mot å begi seg dit. Ikke så rart kanskje når vi tenker et øyeblikk over den kulturkollisjon steinhoggerne nærvær representerte. De var svensker, de fleste. De var industriarbeidere og «omflakkere». De førte et saftig språk og sa hva de mente om folk og forhold. At de også drakk en del sprit gjorde ikke saken bedre. Men verst var det nok at de var noen «gudløse sosialister»! (Hjardar, U. 1980 s. 15.)

Omkring århundreskiftet var det således uten tvil kommet et nytt element inn i den sosiale struktur i Hvaler. Uttrykket «halvsvensker» brukt av folk vestpå om folk fra Kirkeøy, var ment noe nedsettende. Den etniske dimensjon var således til stede, men hvor stor rolle den har spilt i utvikling og vedlikehold av øst-/vest-konflikten skal vi også komme tilbake til i sluttanalysen. Først må vi drøfte de ideologiske skillelinjer som man kan finne spor av i kildene.

5.7. Religion og politikk som ideologiske skillelinjer

Lokale variasjoner i kirke- og kristenliv på Hvaler er svakt dekket i de publikasjoner som hittil foreligger. Madsen har bare noen linjer om den kirkelige administrasjon. Men fra andre kilder vet vi at det fantes og fortsatt finnes religiøse grupper utenfor statskirken med en viss regional tilknytning. Søndre Sandøy er ett eksempel, Øgården på Vesterøy et annet.

Hovedmønsteret i Norge har vært at de frie religiøse bevegelser utenfor statskirken ramme har dukket opp i forbindelse med industriområder og således vært et by- og tettstedsfenomen. På Hvaler ser det ut til at slike bevegelser har hatt meget liten innflytelse på den øvrige sosiale struktur i bygda. Vi kan ikke se noen klare spor av at religiøse skiller falt sammen med klassestruktur eller skillett øst/vest.

De mer pietetiske strømninger innenfor statskirken, haugianisme, indremisjon, kinamisjon etc synes å ha hatt en relativt sterk stilling også i den økonomiske og sosiale overklasse. I sin biografi om Ole Hallesby forteller Dag Kullerud om den unge emissær Oles første møte med kristenfolket på Hvaler etter at han hadde «tent en vekkelse» i indre Østfold:

«Så sto Hvaler for tur.

Der rådde Johan Kristiansen Kjerringholmen, en stor robust skikkelse som få talte imot. Blikket hans var alltid fast og bestemt, og Guds ord ble forkynt med malmrøst. Ofte brukte han eksempler og da avsluttet han talene på en måte som ikke gjorde det mulig å protestere, om noen skulle tenke på det. – Det er praktisert det, slo han fast og fikk det siste ord.

Han var konservativ, av den gamle skole, som det ble sagt. Emissærer og bibelskoler var ubibelske påfunn. Hver mann fikk bli i sitt kall og utøve sin vitneplikt blant venner. Han hadde liten sans for skolegang og annen opplysning. Han var strid og barsk, virket av og til skremmende, men var samtidig klok og i all sin velde rommet han også et godt humør. Når Johan Kristiansen Kjerringholmen lo, ristet Hvaler-øyene.» (Kullerud, D. 1987, s. 83.)

Ole Hallesby kjente ikke til denne åndshøvdingen ute i havgapet. Men andre kjente til at Kjerringholmen ikke nølte med å vise ut talere som ikke falt i hans smak. Hallesbys trosfeller fra Degernes hadde derfor sendt med ham et par mann som eskorte i fall «uoveret med Kjerringholmen i spissen brøt løs».

Dette var et husmøte hos Johans bror, og Johan selv kom og satte seg bakerst i rommet, tydelig skeptisk. Johan hadde som vane å foreslå en salme straks taleren var ferdig, og på valget kunne møtelyden alltid avgjøre om taleren hadde falt i Johans smak eller ikke. Vennene fra Degernes var nervøse.

Ganske riktig, da Ole Hallesby var ferdig, reiste Kjerringholmen seg og forkynte: «nr. 254», og Dag Kullerud skriver:

De bladde heftig i salmeboken, spente, og etter hvert som de fant frem gikk det et smil over flokken, for den første strofen lød slik: «Nu kommer vår og salig velstand snart». Denne kvelden var det godvær!

Ole og Johan kom til å samarbeide mye etter dette møtet.» (Kullerud, D. 1987, s. 84.)

I bygdebokens bind 1 kan vi finne at denne åndshøvding var skipper og reder og således også tilhørte en del av den verdslige maktelite i Hvalersamfunnet. Muligens kan vi her finne spor av en eldre haugianisme som i kyststrøkene for- ente from kristendom med vellykkede økonomiske entrepriser. I mange strøk av Norge fikk den politisk konservative Hallesbys lavkirkelige og pietistiske kristendomsform en solid platform *innenfor* statskirkens ramme, og kom derfor til å utøve stor, indirekte politisk makt. De pietistiske ikke-lutherske dissenter-samfunn hadde sjelden en tilsvarende samfunnsmessig innflytelse. De var mer *utenfor*, nærmest som minoriteter å regne.

Det er således lite som tyder på at den religiøse dimensjon har spilt noen hovedrolle i utforming av øst-/vest-motsetningene i Hvaler. De toneangivende sosiale lag var solid forankret i den offisielle kirke og kristendom. Men det er noen svake indikasjoner på at de ikke-lutherske dissenter også i Hvaler har sin største tilslutning i utkantene, muligens både geografisk og sosialt. Vi vet også at det blant de innvandrede svensker fantes representanter for dissentersamfunn.

Svenskene og steinarbeiderne bragte imidlertid først og fremst den *politiske ideologi* inn på arenaen. Men også denne utviklingen er en lokal variant av den

politiseringsprosess som foregikk over hele landet like før og etter århundreskiftet.

Da det kommunale selvstyre ble innført i Norge i 1837, fantes ikke politiske partier. Tvert imot hadde man en lov av 1828 som «stemplet agitasjon til fordel for bestemte syn ved offentlige valg som umoralsk». (Hjellum, T. 1967.)

Helt fram til 1896 ble den kommunale politikk ført i henhold til valgloven av 1837. Det var «de beste menns» tid i kommunene. Velgerne laget selv sin liste over de personer de ville ha i ledelsen. Ofte ble det prest, lærer og klokke og deretter de mest innflytelsesrike ellers i det stabile lokalsamfunn. Øvrigheta var egentlig innsatt av Gud, og få fant på at ting kunne være annerledes. I Hvaler var mønstret det samme. Blant ordførerne er det presten Gerhard Randers som har lengst tjenestetid, 24 år. Samtidig var han formann i skolekommisjonen og fattigstyret, og fra 1859 også bankdirektør og ordfører i bankens forstanderskap. Kirkesanger A. Nilsen var ordfører i to perioder, tilsammen 21 år.

I siste halvdel av forrige århundre kom etter hvert de politiske partier inn på den rikspolitiske arena. Men det skulle ta tid før politiseringen nådde ned på kommunenivå. Valgloven av 1896 åpnet adgang til forholdsvalg mellom lister som representerte særinteresser. Kommunevalget i 1919 markerte gjennombruddet for forholdstallsvalg. Men i landdistriktene gikk det langt ut på 30-tallet før man kan si at «parti-politiseringen» av kommunepolitikken var gjennomført.

Det var de radikale partier som startet prosessen. Først Venstre, siden Arbeiderpartiet. I kommunene ble de nye politiske lister ofte møtt med en samlet motstand fra det etablerte samfunn. De som hadde den politiske makt betraktet seg selv som «upolitiske», og listene fikk alle slags navn, «Fellesliste», «Borgerlig samling», «Samlingspartiet». I Vestfold var det en liste ved valget i 1901 som hadde følgende lange navn: «Grupper der ikke vil have politik ved kommunevalget». (Hjellum, T. 1967.) Alle har preg av at man skal samle seg mot den farlige radikalisme som kommer utenfra og som truer den lokale stabilitet i makt og myndighet.

Ulf Hjørdal har gått gjennom eldre aviser og funnet mye interessant stoff som viser at den nye industriarbeiderklasse, og særlig steinhoggerne, også i Hvaler ble oppfattet som en trussel. Riktignok hadde svenskene ikke stemmerett før de hadde bodd her i fem år og etter å ha avlagt ed til konstitusjonen. Men likefullt bar deres politiske grunnholdning bud om noe helt nytt. Ulf Hjørdals to hefter om steinhoggerne forteller om politisk bevissthet og aktivitet. Her ble tidlige fagforeninger, og «Folkets Hus» på Spjærøy har en sentral plass i dette bildet. Særlig var de svenske «ungsosialister» i miljøet på Sand militante i sine demonstrasjoner.

Raskt sattes motkrefter inn og Ulf Hjørdal karakteriserte situasjonen bl.a. slik:

«Storpolitikken» slo inn over Hvaler med frykt for «de radikale strømdrag». Sosialistfrykten kom inn på livet med steinhoggerne som fra midten av 1880-tallet begynte å komme hit ut. I Fredrikstad Blad (23/2 1983) leser vi at det er stiftet tre konservative foreninger «for ikke å se oss overrumplet af en eller anden radikal agitator Ved alle valg som er holdt på Hvaler-øerne, er endnu ikke afgivet en eneste Venstre-stemme førend ved siste valg og da gaves her – siger og skriver én – Venstre-stemme.» (Hjørdal, U. 1979.)

Hjørdals materiale viser at motstanden mot de truende krefter først og fremst hadde sitt utspring og sentrum østpå. Det kan derfor ikke herske tvil om at den moderne tids politiske ideologi-skiller i Hvaler faller sammen med andre todelinger vi har presentert i det foregående: øst/vest, sentrum/periferi og de gamle sosiale klasseskiller.

6. Velferdssamfunnet skjerper lokale konflikter

Når slekt, nabolag og grender i «det gamle samfunn» møtte omverdenen i form av embetsmenn, øvrighet, og andre moderne innretninger, oppsto nye administrative sentra for flere nabolag og grender. Et nytt grunnlag for konkurranse og konflikt ble dermed lagt. I neste fase trer storsamfunnets politiske ideologier inn på den lokale arena, og mange steder skjerpes motsetningene ytterligere.

Utviklingen i Norge etter 2. verdenskrig representerer en videreføring av dette. Velferdsstatens ambisjon var å bringe alle moderne goder til den ytterste avkrok, bl.a. for å forhindre at folk søkte til godene der de allerede fantes, nemlig i byene. Statsvitere og sosiologer har vist hvordan dette har ført til en ytterligere skjerping av lokale motsetninger.

Francesco Kjellberg har studert denne prosessen i et nordnorsk øysamfunn. Han viser hvordan velferdsstatens tilbud til lokalsamfunnet tvinger fram en ny type lederskap. Han bygger videre på Robert Paines skille mellom nabolag og bygd, og viser hvordan bygdas lederskap profesjonaliseres og tilpasses kravene til velferdstilbudene utenfra. Både Paine og Kjellberg viser også hvordan denne profesjonalisering gir de tidligere nabolagsledere en åpen mulighet for å konkurrere seg imellom om de nye goder, og dermed om makt og innflytelse. Embetsmenns makt og den tradisjonelle overklassens innflytelse utfordres av lokale «entreprenører» som kan utnytte velferdsstatens muligheter. I flere norske utkantkommuner er det innflyttere som også har sett de nye muligheter som åpner seg. Ubundet av gamle slekts- og nabolagslojaliteter kan innflyttere lettere ta de sosiale omkostninger det alltid er å lage noe nytt og bryte med det tradisjonelle. Men blir det for mye av dette, får vi den før omtalte «innflytterplaga».

Hvordan svarer så denne skildring til situasjonen i Hvaler? Også på dette feltet mangler vi systematisk gransking, men i hovedtrekkene finner man det samme mønster. Det viktigste velferdsgode her ute – fastlandsveien – skulle bidra til å knytte kommunen sammen. Men i forbindelse med bompengene ble motsetningene øst/vest markert som aldri før. Samtidig har fastlandsforbindelsen til de vestre øyer ført til en demografisk og økonomisk sett bedre maktbalanse i kommunen. Tunnelforbindelsen vil vel for alltid sikre at Skjærhalden blir det administrative sentrum, men også den har fått øst/vest-konflikten til igjen å bli mer synlig.

Mange snakker om at Hvaler kommune er inne i et politisk generasjonsskifte. Det som her kalles et generasjonsskifte er vel nettopp det samme som er pekt på av de omtalte forskere. Hva man av og til kan være fristet til å hevde er at denne prosessen er kommet overraskende sent i gang i en kommune som tross alt ligger vegg i vegg med et av landets tyngste industriområder.

7. Oppsummering

På et relativt spinkelt grunnlag av data og kilder har jeg i denne artikkel forsøkt å se øst/vest-konflikten i Hvaler i et generelt samfunnsfaglig perspektiv. Jeg vil ikke påstå at jeg har funnet noen «forklaring», men pekt på noen av de faktorer som har spilt sammen for å skape og vedlikeholde motsetningene.

Utgangspunktet er altså en bosetningshistorie hvis forløp og årsaker vi vet lite om. Den førte imidlertid tidlig til en økonomisk og sosial maktstruktur med Kirkeøy som et klart sentrum og de øvrige øyer som en periferi, mest markert lengst i vest på Vesterøy. Men også på de vestre øyer var det selvsagt klasseskiller, men av mindre omfang. Med den første moderniseringsfase ble denne struktur forsterket i det de første moderne institusjoner ble etablert på Kirkeøy. Dette førte til en voksende følelse av å tilhøre periferien for dem som av kommunikasjonsmessige årsaker vanskelig kunne nyttiggjøre seg de nye goder. Dermed fulgte den generelle politisering av lokalpolitikken, og i denne prosessen ble de vestlige øyer enda kraftigere enn før assosiert med den nye arbeiderklasse og de truende krefter utenfra. Mobiliseringen mot «sosialismen» fant sted østpå. Dette førte trolig til ytterligere polarisering av øst/vest-forholdet. Det er i denne sammenheng noe overraskende at den svenske minoritet synes å ha blitt lett assimilert i hvalerbefolkningen. Den etniske dimensjon i konflikten er kommet helt i skyggen av den politisk/ideologiske.

Det er mitt inntrykk at rene slektsmotsetninger og religiøs ideologi har spilt en liten rolle i utviklingen av øst/vest-konflikten. Det betyr ikke at ikke også slike konflikter har blomstret i Hvaler-samfunnet. Men de hører først og fremst

nabolag og grenda til, selv om de nok også til tider har funnet veien til kommunelokalet og har kunnet prege avgjørelser i konkrete saker.

Øst/vest-konflikten i Hvaler er således en ganske vanlig norsk motsetning sett fra et strukturelt perspektiv. Den er vanlig også i den forstand at det er periferien som opplever den sterkest. Folk i sentrum vil på den annen side ofte ha en tendens til å underspille motsetninger av denne art.

I tiden som kommer vil øst/vest motsetningene i Hvaler trolig reduseres i betydning, men nye konflikter og motsetninger vil selvsagt vise seg og avspeile nye grunnstrukturer som er under utforming.

Det har ikke vært gjort noe forsøk på å tidfeste de første anekdoter som kan fortelle om motsetningen øst/vest. Anekdoter og folkløse om ulikheter og konflikter er det mange av, og det er på høy tid at også de samles for ettertiden. For mens konfliktene har mange likhetstrekk landet rundt, er de symbolske uttrykk – den kulturelle drakt konfliktene synliggjøres gjennom, mer forskjellige. De avspeiler hva som måtte være den lokale koloritt på de høyst alminnelige og normale konflikter. Som alt annet tradisjonsstoff er også dette et verneverdig kulturgods.¹⁾

Note

¹⁾ Et førsteutkast av denne artikkelen ble sendt til en rekke kyndige personer når det gjelder Hvalers lokalhistorie og politikk. Av disse har statsstipendiat Erling Johansen, mag.art. Inger Jensen, lærer Ulf Hjarðar og forsker Andreas Hompland reagert med verdifulle skriftlige kommentarer. Noen av disse er brukt med kildehenvisning, og jeg takker for den hjelp dette har vært i arbeidet med denne artikkelen.

Personer som har gitt meg muntlige kommentarer, har jeg måttet betrakte som informanter, og de blir således ikke nevnt ved navn. Men deres utdyping av mine kunnskaper om Hvaler og forståelse av konflikten er ikke mindre vesentlig. Alle skal ha takk for hjelpen.

Litteratur

- A/S Hvaler båt og fergeselskap gjennom 90 år 1892–1982. Fredrikstad 1982.
Barth, F.: *Political Leadership among Swat Pathans*. London 1959.
Hansen, K. H.: *Et utvær i vekst. En undersøkelse av næringslivet i Utgårdskilen på Vesterøy, Hvaler 1900–1965*. Manuskript, magisteravhandling, Oslo 1968.
Hjarðar, U.: *Hjembygda Hvaler* Nr. 5 1979 og Nr. 1–2 1980. Oslo 1967.
Hjellum, Torstein: *Partiene i lokalpolitikken*. Oslo 1967.
Hompland, A.: «Blodhemn og lokalpolitikk», *Kommunal Rapport* Nr.4–5 1987.
Jensen, I.: *Når tid sover du'a mor? Kvinners arbeid og levevilkår på Vesterøy i Hvaler 1900–1940*. (Borgarsyssel Museums Årbok Nr. 1), Sarpsborg 1983.